

že ji s velikány sdílí v mimočasovém kulturním prostoru. Tato nadčasovost, hledání věčných témat, povznesenost nad dobovými módami, jež se z hlediska věčnosti jeví jako výstřelky, se promítá i do jeho uměleckých koncepcí, respektujících sice dobovou realitu mechanického stroje, ale zároveň mu přisuzujících jistou oduševnělost (dva ušlechtilé stroje – kamera a magnetofon /s. 107/). Kamera a magnetofon ve své době znamenaly pro Bressona vhodný (neopotřebovaný) prostředek, s jehož pomocí, prostřednictvím asketických obrazů, se pokusil přiblížit filmovému divákovi přetrvávající hodnoty.

Dostáváme se k samotnému jádru Bressonovy metody, jež má sloužit k odhalování nitra věcí, k odkrývání jejich dvojitého či trojitého dna. Z tohoto úhlu pohledu se nám může vyjevit charakteristická část jeho tvůrčího naturelu – jeho objevitelství. Kinematograf se pro něho stal privátní obdobou dobrodružství poznání, minimalistickou analogií velkých objevitelských cest.

Radovan Suk – Jiří Horníček

Individualizmus podľa Lipovetského

Gilles Lipovetsky: *Éra prázdnoty. Úvahy o súčasnom individualizme.*

Prostor, Praha 1998, 272 stran, náklad neuveden.

Uvažovať o našej prítomnosti je vždy veľmi problematické. Prítomnosť ako priesečník medzi tendenciami, zakotvenými v minulosti a možnosťami, smerujúcimi do budúcnosti, sa javí súčasníkovi ako neprehľadná, chaotická, odolávajúca jednoznačným hodnotovým hierarchiám. Zaiste by sa dali určiť aj iné faktory, „zakaľujúce“ prítomnosť, a preto poteší každý pokus, ktorý sa snaží presvetliť túto temnotu jasným svetlom. Ako napríklad Gilles Lipovetsky, ktorý patrí medzi najvýznamnejších francúzskych mysliteľov súčasnosti. Kto je Gilles Lipovetsky? Odpoviem veľmi stručne: profesor na univerzite vo francúzskom Grenobli, autor kníh *Éra prázdnoty*, *Vláda pomínutelnosti*, *Súmrak povinnosti* a *Tretia žena*. Hoci Gilles Lipovetsky už niekoľko rokov kriticky a s patričným nadhľadom komentuje súčasnú západnú spoločnosť, českému a slovenskému čitateľovi sa predstavuje až teraz svojou prvou knihou, ktorá bola prvýkrát publikovaná v roku 1983 a ktorá je nazvaná titulom *Éra prázdnoty*.

Túto knihu tvoria články a úvahy, ktoré „spojuje pouze to, že se všechny tak či onak zabývají jediným obecným problémem: povahou otřesů, které dnes, v masově konzumní době, zasahují společnost, lidské chování i každého člověka, a vznikem zcela nového způsobu socializace a individualizace, který je v naprostém rozporu se způsobem socializace zavedeným v 17. a 18. století“ (s. 9). Zdá sa, že Lipovetsky chce skúmať nový typ individualizácie a socializácie, pričom pre pochopenie našej doby je podľa neho dôležitá práve individualizácia. „Jinými slovy, v dějinách západního individualismu nastala nová fáze. Naše doba se dokázala zbavit revoluční eschatologie jedině tím, že dopustila permanentní revoluci každodenního života i samotného člověka. Prožíváme tedy druhou individualistickou revoluci, která se vyznačuje dalším rozšiřováním soukromého prostoru, rozrušováním identit, odklonem od ideologií i od politiky a stále se zrychlující destabilizací osobnosti“ (s. 9). Takže predmetom výskumu je *druhá individualistická revolúcia*,

ktorá zanechala svoje stopy vo všetkých oblastiach spoločenského života a je načase podať správu o tejto zmene.

Písanie tejto správy treba začať tým, o čom najčastejšie rozprávame, teda politikou alebo sexom, alebo radšej tak, ako sa o to pokúsil Lipovetsky, teda súčasne aj politikou aj sexom. Nie je to prázdne gesto? Rozhodne nie, keď si uvedomíme, že v súčasnosti mechanizmy donucovania, typické pre spoločnosti 19. storočia boli nahradené zvädzaním, typickým pre sex. „Hudba a informácie po čtyriadvacet hodín denne, laskavý organizátor, linka dôvery. Dokonce i polícia sa snaží polidštit svou tvář, otevírá dveře policejních stanic veřejnosti a podává jí různá vysvětlení. Armáda se zase věnuje úkolům civilních služeb. Opravdu, proč by armáda nemohla vystupovat sympaticky? Postindustriální společnost byla definována jako společnost služeb, ale ještě přesněji je to společnost samoobslužná, která od základu rozprášila dřívější rastr disciplíny, a to nikoli silou revoluce, nýbrž zárnou mocí svůdnosti. Svůdnost se už neomezuje na mezilidské vztahy, nýbrž stává se všeobecným procesem, ovlivňujícím spotřebu, organizace, informace, vzdělání i mravy. Veškerý život dnešních společností se nyní řídí novou taktikou, která nahradila převahu výrobních vztahů apoteózou vztahů založených na svůdnosti“ (s. 23).

Zvodnosť a zvädzanie tak kolonizovali všetky oblasti spoločenského života. Samozrejme, zvädzanie predkladá proces personalizácie, pretože zvädzanie ako globálna stratégia nastupuje tam, kde existujú silne personalizované individua a tak sa nemôžeme diviť, že zvädzanie našlo svoj výraz aj v jazyku. „Už neexistují žádní hluší, slepí, beznozí: nastal věk neslyšících, nevidomých, postižených. Ze starců jsou lidé třetího nebo čtvrtého věku, ze služek pomocnice v domácnosti, z proletářů sociální partneři, z notorických darebáků nepřizpůsobiví občané. Z lajdáků, kteří ve škole propadají, jsou teď problémové děti nebo sociální případy, potrat je umělé přerušení těhotenství. Proces personalizace asepticky sterilizuje slovník stejně jako centra měst, nákupní střediska či smrt. Slova, na nichž ulpívá jistá konotace podřadnosti, ohavnosti, pasivity nebo agresivity, musí zmizet a nahrazuje je jazyk průzračný, neutrální a objektivní – takové je poslední stadium individualistických společností“ (s. 28).

Súčasný individualizmus by bolo možné odvodzovať z nihilizmu Friedricha Nietzscheho, kondenzovaného do výroku „Boh je mŕtvý“. Lenže podľa Lipovetského „evropský nihilismus jakožto morbidní znevažování všech vyšších hodnot a ztráta smyslu, jíž se zabýval Nietzsche, už neodpovídá této masové demobilizaci, která se nevyznačuje ani zoufalstvím, ani pocitem nesmyslnosti. Postmoderní prázdnota, plná lhostejnosti, nemá nic společného s ‚pasivním‘ nihilismem a jeho pochmurným libováním si ve všeobecné marnosti ani s ‚aktivním‘ nihilismem a jeho sebezničením. Bůh je mrtev, velké cíle se ztrácejí, ale všem je to fuk – tak zní radostná zpráva a takové jsou meze Nietzscheovy diagnózy evropského soumraku“ (s. 47).

Po rozčarovaní, nariekaní, úzkosti a pesimizme prichádza na scénu ľahostajnosť, ktorá silnie zo dňa na deň. Ľahostajnosť neznamená pasivitu, rezignáciu. Nič také jej nemožno pripisovať a ak by sme ju chceli „zobraziť“, tak jej najadekvátnejším obrazom je *The cool man*, podobajúci sa „televízniemu divákovi, ktorý zkouší různé programy, ‚co kdyby tam náhodou něco bylo‘, spotřebiteli plnicímu svůj nákupní vozík nebo rekreantovi, který se nemůže rozhodnout mezi španělskými plážemi a kempem na Korsice“ (s. 53). Poďme však ďalej!

V súvislosti s vypätým individualizmom je viac ako pravdepodobné, aby sa začalo hovoriť o narcizme. Lipovetsky je presvedčený, a nielen on, že bez narcizmu nie je možné pochopiť našu spoločnosť, ktorá bez problémov môže dostať prívlastok narcistická. Lenže nejedná sa o klasický narcizmus v tej podobe, ako ho popísala napríklad psychanalýza. Súčasný narcizmus je zakorenený v „hedonistickom“ kapitalizme, ktorý prináša nový vzťah individua k sebe samému, k svojmu telu a k iným. Individuum sa sústreďuje na čisto private záujmy, stráca záujem o sféru verejného a často je ovládané túžbou okamžitého uspokojovania potrieb tu a teraz. Narcis našej

doby žije v prítomnosti a z prítomnosti, nestará sa o minulosť, o tradície a taktiež ho nezaujíma budúci úspech, dosahovaný krok po kroku v zmysle latinského *per aspera ad astra*. Individuum je ovládané hedonistickou etikou, kultom túžieb a ich okamžitým uspokojovaním, obsesiou sebapoznávania, ale taktiež vášňou „pro intimní odhalování svého Já, o čemž svědčí dnešní obliba autobiografií i psychologizace politického jazyka“ (s. 79). Do tohto rámca zapadá aj kult tela, ktoré sa stáva rovnocenné s „dušou“. Fyzická „opotrebovanosť“ tela je hanba, o telo sa musíme starať a zvýšená starostlivosť o telo sa prejavuje nielen v masovom rozšírení fitnesscentier, ale aj v objavení športov, ktoré sú výsostne individualistickými, to znamená, že si nevyžadujú súpera.

Hoci úvahy Gilla Lipovetského sú úvahami o postmodernej dobe, pojem „postmoderna“ používal v prvých troch kapitolách knihy veľmi opatrne. Nie je to preto, že by k nemu prechovával averziu či nedôveru, prameniacu z prílišného nadužívaní, ale jednoducho preto, že to, čo chcel vysvetliť, úspešne dokázal aj bez tohto, priznajme, že dnes nielen nadužívaného, ale aj zneužívaného, pojmu. Avšak akonáhle začal písať o umení, bolo potrebné uviesť tento pojem v celej jeho problematickosti na scénu. Lipovetsky si je vedomý tejto problematickosti a sám si kladie otázku, čo vlastne tento pojem označuje. „Jde o vyčerpání hédonické a avantgardní kultury, nebo o zrození novátorské síly? O úpadek epochy bez tradic, nebo o znovuoživení přítomnosti tím, že jsme vzali minulosť na milosť? O nový způsob kontinuity v rámci modernismu nebo o diskontinuitu? O zvrát v dějinách umění, nebo o globální osud demokratických společností? Nechceme zde postmodernismus vymezovat v nějakém regionálním, estetickém, epistemologickém nebo kulturním rámci: jde-li o postmodernost, musí to znamenat hlubokou a všeobecnou vlnu v celospolečenském měřítku, protože nesmíme zapomínat, že žijeme v době, kdy se dřív jasně dané protiklady vytrácejí, kdy není zřejmé, co vlastně převládá, kdy je nutné zdůrazňovat souvztažnost a shodnost. Rád bych zde postmodernismus pojal jako pomalý a složitý globální přechod k novému typu společnosti, kultury a člověka, k typu vznikajícímu z moderní éry, jejímž je pokračováním“ (s. 97). Zostaňme ešte na chvíľu pri pojme „postmoderna“. Tento pojem je zložený z prefixu „post“ a slova „moderna“, pričom prefix „post“ naznačuje, že sa jedná o niečo, čo prichádza po moderne. Lipovetsky, nepochybne poučený svetoznámu knihou francúzskeho filozofa Jean-François Lyotarda *La condition postmoderne*, chápe postmodernu ako to, čo na jednej strane síce prichádza po moderne, ale na druhej strane medzi modernou a postmodernou nie je hlboká ruptúra, ale zvláštny typ nadväzovania. Nech je to so vzťahom medzi modernou a postmodernou akokoľvek, jedno je isté: keď chceme uvažovať o postmoderne, musíme si vymedziť to, čo sa označuje termínom „moderna“.

Čo sa týka Lipovetského, v tomto bode zostáva verný francúzskej tradícii a modernu odvodzuje z Baudelairovej *modernité*. „Požadavek novosti a aktuality síce poprvé teoreticky formuloval již Baudelaire, pro něhož je krása neoddelitelná od modernosti, od módy, od nahodilosti, ale modernismus se rozšířil zejména v letech 1880 až 1930, kdy došlo k uvolnění klasických forem zpodobnění, kdy se objevil způsob psaní neomezovaný přijatými významy a kdy začalo působit mnoho avantgardních umělců a souborů. Od těch dob umělci neustále ničí zavedené formy a slovní spojení, bouří se proti oficiálnímu pořádku a proti akademismu: je to nenávisť vůči tradicím a posedlost totální obnovou. Všechna velká umělecká díla minulosti ovšem nějakým způsobem znamenala inovaci, v tom či onom měnila zavedený umělecký kánon, ale teprve koncem minulého století se změna stává revolucí, jasným přerušením v osnově času, přelomem mezi tím, co bylo předtím a co potom, stvrzením něčeho rozhodně úplně jiného. Modernismus se neuspokojuje se stylistickými variacemi a s novými tématy: chce přerušit kontinuitu, která nás spojuje s minulostí, a zavést díla naprosto nová“ (s. 99). Myslím si, že túžba či priamo posadnutosť modernizmu po prerušení kontinuity a vytvárania absolútne nových diel, je veľmi presným popisom modernizmu, založenom na kulte nekonečných inovácií a novosti. Lenže ukázalo, že novosti a inovácie sa nedajú v radikálnej verzii prevádzať *ad infinitum* a tak čoskoro prichádza ku kríze modernizmu

a k zániku umeleckých avantgárd. Túto krízu Lipovetsky, a nielen on, označuje ako vyčerpanie, metaforicky povedané, dýchavičnosť avantgárd. „Dýchavičnosť avantgardy ovšem neznamená, že je umění mrtvé nebo že umělci už nemají žádnou fantazii, nýbrž to, že nejzajímavější díla se posunula jinač. Už se nesnaží vynalézat úplně jiný, nový jazyk, jsou „subjektivnější“, amatérštější nebo obsedantnější a opouštějí výšiny čistého hledání Novosti. Avantgarda podobně jako tvrdé revoluční tendence nebo politický terorismus běží naprázdno, experimentování sice pokračuje, ale s chabými, stejnými nepodstatnými výsledky, pokud se vůbec nějaké hranice překračují, tedy jen nepatrně, umění se nachází ve fázi poklesu. Navzdory několika planým prohlášením se vzor permanentní revoluce už v umění nenachází“ (s. 143). Keď sa z umenia vytráca permanentná revolúcia, moderna sa pomaly prechýľuje k postmoderne, ktorá je s ňou rodinne spriaznená. Kult inovácie a novosti sa stáva minulosťou a postmodernizmus sa nenápadne, bez násilnej revolúcie ujíma vlády. V čom je odlišný spôsob vládnutia postmodernizmu od modernizmu? „Postmodernizmus ve smyslu, kdy cílem již není vytvořit nový styl, nýbrž začlenit všechny styly včetně těch nejmodernějších: nastává obrat, tradice se stává živoucím zdrojem inspirace stejně jako vše nové, celé moderní umění se jeví jako jedna tradice z mnoha. Vyplyvá z toho, že hodnoty, které byly dosud popírány, se stavějí do popředí, což je v protikladu k modernistické radikálnosti: začíná převládat eklekticismus, nesourodost stylů v rámci téhož díla, dekorativnost, metaforičnost, hravost, vše lokální a domácí, historická paměť. Postmodernismus se staví proti jednorozměrnosti moderního umění a vytváří díla fantaskní, bezstarostná a hybridní: „Nejreprezentativnější budovy postmodernismu totiž zcela zřetelně projevují jistou podvojnost, jistou záměrnou schizofrenii.“ Postmoderní revivalismus nejspíš úzce souvisí se všeobecným horováním pro módy minulých dob, ale jeho teorie jasně ukazuje, že se nejedná o pouhou nostalgii po minulosti“ (s. 144). V súvislosti s modernou by som si dovoľil upozorniť čitateľa na veľmi zaujímavé názory, týkajúce sa vzniku a fungovania umeleckého trhu. Je to zaujímavé, okrem iného aj preto, že trh a umenie fungujú v našich kultúrach, stále ako opozitá a zdá sa, že tento predsudok potom bráni uvažovať o umení v iných dimenziách, čo má za následok apriorné zúženie poľa výskumu umenia.

Gilles Lipovetsky je presvedčený, že v súčasnosti je skoro nemožné, aby sa uskutočnil grandiózny návrat Ideológie, ktorá by bola schopná ovládnuť celú spoločnosť. Je to okrem iného aj preto, lebo v súčasnej spoločnosti má silnú pozíciu neoneihilizmus, ktorý „není ani ateistický, ani smrtičí, nýbrž humoristický“ (s. 163). A keďže tento „humoristický neoneihilizmus“ tvorí akúsi kvintesenciu našej spoločnosti, tak by sme ju mohli označiť ako smiešnu spoločnosť. Neveríte? Stačí, keď si pozriete televíziu a zistíte, že ešte aj predpoveď počasia musí byť vtipná. „Stále častejši se reklama, různé pořady, hesla na demonstracích i móda vyznačují humorným stylem. Komiksy jsou tak oblíbené, že když se jeden deník v San Francisku rozhodl zrušit Schulzův kreslený seriál Peanuts, ztratil spoustu čtenářů. I seriózní publikum se tak či onak tímto jevem nechává ovlivnit: stačí číst titulky nebo mezititulky v denících, týdenících, nebo dokonce ve vědeckých či filozofických článcích. Akademický tón ustupuje svěžejšímu stylu plnému slovních hříček a žertovných narážek“ (s. 163).

Venujme sa trochu detailnejšie reklame a to nielen preto, že reklama je tým najvd'ačnejším objektom, na ktorom možno demonštrovať prítomnosť humoru v našej „smiešnej spoločnosti“, ale predovšetkým preto, že reklama je časť teoretikmi a publicistami považovaná za novú ideológiu, za ilúziu, ktorá prekrýva realitu tak dokonale, že s realitou strácame akýkoľvek kontakt. Nie je to tak, ilúziou je považovať reklamu za ideológiu. Zoberme si ako príklad posolstvo jedného reklamného šotu. „Žijte z lásky a z Gini“ neznamená vôbec nič, není to ani megalomanie, je to humorná forma někde medzi podněcováním a nesmyslem. Reklamní šot určitě není nihilistický, neupadá do slovní zmatenosti ani do naprosté iracionality, protože jeho poselství je vedeno snahou ukázat kladnou hodnotu výrobku. V tom jsou meze reklamní nesmyslnosti: všechno nemůže

být dovoleno, výstřednost musí nakonec sloužit k tomu, aby image výrobku byl přitažlivější. I tak však reklama může v absurditě, ve hře smyslu a nesmyslu zacházet tak daleko, a to v prostoru, kde sice cílem bezesporu je upozornit na určitou značku, ale který se, a to je podstatné, ve skutečnosti nesnaží o věrohodnost. Je to paradox: reklama, které se ze všech stran vyčítá, že je nástrojem indoktrinace a ideologického ohlupování, se sama prostředků takového vštěpování zřekla. Ve svých pokročilých, humoristických formách reklama nic neříká, baví se sama sebou: skutečná reklama se vysmívá reklamě, smyslu i nesmyslu, odstraňuje dimenzi pravdivosti, a v tom je její síla. S určitou jasnozřivostí reklama upustila od pedagogiky, od důrazu na smysl; čím víc někdo poučuje, tím méně ho lidé poslouchají: v legračním tónu je realita výrobku vystižena tím spíše, že je vylíčena na pozadí spektakulární nepravděpodobnosti a neskutečnosti. Nudný přesvědčující tón mizí, zbývá z něj jen mihotavá stopa, jméno výrobku, a to je nejpodstatnější“ (s. 176).

Moje písanie o knihe Gilla Lipovetského sa pomaly blíži ku koncu. Skôr, ako sa pokúsím sformulovať zmysel tejto knihy, pripomínam, že posledná časť knihy je venovaná premenám moci, kráčajúcej od primitívneho násilia cez moderné násilie až po novú technológiu moci, plne rešpektujúcu proces individualizácie v súčasnom postmodernom či postindustriálnom svete. A teraz už sľúbený zmysel knihy.

Žiadalo by sa, aby som na záver povedal, prečo sa oplatí čítať túto knihu. Žiadalo, ale neurobím to a namiesto toho ponúknem návod, ako túto knihu čítať. Môžeme ju totiž čítať dvoma kódmi. Prvý kód bude in-code, teda kód, ktorým by čítal túto knihu človek „utkaný“ zo skúsenosti človeka západnej Európy. Táto kniha, čítaná in-code, by sa potom mohla stať vynikajúcou knihou, ktorá zaujímavým spôsobom reflektuje stav spoločnosti, v ktorej žije. Druhý kód bude out-code a tým kódom by túto knihu mal čítať človek strednej či východnej Európy a to prinajmenšom z dvoch dôvodov. Po prvé preto, aby už nikdy neveril ľuďom, ktorí prehovárajú apokalyptickým tónom. No apocalypse, not now! Po druhé preto, že táto kniha nielenže rozpráva o spoločnosti, v ktorej by sme radi raz žili, ale aj preto, lebo veľmi zaujímavým spôsobom interpretuje pojmy ako „individualizmus“, „neonihilizmus“, „narcizmus“, „ľahostajnosť“, „apatia“, „smiešnosť“, „zvádžanie“, teda pojmy, ktoré sa buď asociovali s negatívnymi konotáciami, alebo jednoducho sa pojmy serióznej teórie stať nemohli. A tým som povedal možno viac, ako som chcel.

Peter Michalovič